

La Reorganització política del Carlisme a Mallorca (1888-1891)

PERE FULLANA

INTRODUCCIÓ

La primera aproximació històrica al carlisme, a Mallorca, la féu Isabel Peñarrubia. Estudià el tradicionalisme illenc en el conjunt de les opcions polítiques mallorquines de la segona meitat del segle XIX¹. Posteriorment, i d'una forma esquemàtica, Bartomeu Carrió intentà esbrinar l'evolució del carlisme, sobretot a través de les publicacions pròpies². Apenes s'interessà pel fenomen polític i ideològic. Més recentment les aportacions de Josep Massot sobre Antoni Maria Alcover i la seva vinculació amb Fèlix Sardà³, i les de Pere Fullana sobre el catolicisme social⁴, han tornat incidir en aquesta problemàtica. Aquests darrers estudis, en canvi, fixen més l'atenció en el fenomen de l'integrisme que en el carlisme polític estrictament. Ha estat, altra vegada, Isabel Peñarrubia qui darrerament més ha aprofundit el problema polític del carlisme, ja des d'una visió més global⁵, o en articles específics sobre el tema⁶. Tot i que aquestes darreres investigacions se centren en la conjuntura de la crisi de la Restauració (1917-1923), analitzen cada un dels partits a partir del seu tarannà i la seva pròpia organització des dels inicis de la Restauració.

¹ Peñarrubia, I., *Mallorca davant el centralisme (1868-1910)*, Barcelona 1980.

² Cfr. Carrió, B., *Elements per una història del carlisme a Mallorca. Elements 4*, 19-26.

³ Cfr. Massot, J. *Antoni Maria Alcover deixeble de Fèlix Sardà i Salvany. Randa 15* (1983) 85-104.

⁴ Cfr. Fullana, Pere *El catolicisme social a Mallorca (1877-1902)*, Publicaciones de l'Abadia de Montserrat 1990.

⁵ Cfr. Peñarrubia, I., *Els partits polítics davant el caciquisme i la qüestió nacional a Mallorca (1917-1923)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1992.

⁶ Cfr. Peñarrubia, I., *Carlisme i autonomia durant la Restauració, Revista de Catalunya* 59 (1992) 35-45.

Un dels problemes per a l'estudi del carlisme a Mallorca, continua essent el de la localització de fonts. Majoritàriament s'ha utilitzat la premsa tradicionalista, com ara el nostre cas; però manca un millor coneixament de fonts arxivístiques. En especial fa falta un millor coneixament sociològic del Carlisme, i així poder tenir accés als arxius privats. Isabel Peñarrubia ha accedit a l'Arxiu Vivot, i sens dubte és una font de primera magnitud en aquest aspecte. Manca, també, aprofundir les rendes d'arrel senyorial i les connotacions que existeixen entre una determinada propietat de la terra a Mallorca i la ideologia carlina. Aquest aspecte ha estat detectat, entre d'altres, per Antònia Morey i Pere de Montaner. Possiblement, a més d'un accés als arxius dels Gual de Torrella, Saforteza, Morell, etc., s'haurien d'investigar arxius generals de l'Estat, com ara possiblement l'Arxiu de Simancas, per apropar-se als embarcaments que es produïren al llarg del XIX, a aquelles famílies vinculades al carlisme. Estudis d'altres indrets de l'Estat espanyol evidencien aquesta necessitat. Pel que fa al període de la Restauració, al qual ara ens apropam, és evident que és cada vegada més necessari l'accés als arxius privats.

LA RUPTURA ENTRE CARLISTES I INTEGRISTES (1888)

El període que transcorre entre 1875 i 1890 estigué dominat totalment, a Mallorca, pels partits dinàstics que obtengueren sempre els escons parlamentaris i la majoria dels regidors en els ajuntaments. El carlisme, derrotat militarment, no pogué en uns primers moments reorganitzar-se políticament per una serie de motius. El primer per la seva hostilitat al sistema parlamentari dissenyat per Cánovas del Castillo, el 1875. Per la seva no acceptació de la Constitució de 1876 i, també, per l'actitud antiliberal i no col·laboracionista que propugnava el sector integrista, integrat en el tradicionalisme. A partir de 1881, un grup de catòlics es desvinculà del tradicionalisme i fundà la Unió Catòlica i optà per la integració en el Partit Liberal Conservador, de Cánovas del Castillo. La ressonància més immediata d'aquest grup a Mallorca, fou l'elecció com a diputat a Corts de Marcelino Menéndez Pelayo⁷, i la posterior publicació del periòdic *Las Instituciones*, dirigit per Joan Planas⁸. El tradicionalisme mallorquí optà per l'oposició al grup mestís, des dels setmanaris *El Tambor* (1885-86) i *El Centinela* (1887-1891). Així, entre 1881 i 1888, la bel·ligerància dels sectors tradicionalistes es produïa contra els sectors més moderats, disposats a la col·laboració i al possibilisme polític de la Restaura-

⁷ Cfr. Compomar, Marta. *La cuestión religiosa en la Restauración. Historia de los heterodoxos españoles*, Santander 1984: ID., *El discurso de Menéndez Pelayo en las Cortes de 1884-1885*, Boletín Biblioteca Menéndez Pelayo, 1985.

⁸ Cfr. Fullana, Pere. *El Moviment Catòlic a Mallorca 1875-1912*, en premsa.

ció. Tanmateix, inclús en aquests anys les pretensions dels dos grups que integraven el tradicionalisme eren prou diferenciades, tot i que ambdós destacaven per la seva hostilitat al liberalisme. Els integristes incidien en la unitat catòlica, en el retorn a les estructures tradicionals espanyoles de caràcter religiós, a la unió del trono i l'altar i al manteniment del tradicionalisme filosòfic i teològic. En canvi, els carlins pretenien el retorn a les estructures polítiques i econòmiques de l'Antic Règim. Havien estat derrotats militarment a les guerres carlistes, havien perdut part dels seus béns, però continuaven hostils a l'avanç de les estructures liberals, quan de fet el seu poder continuava majoritàriament vinculat a la terra.

L'actitud del pretendent carlí, procliu al parlamentarisme, provocà la ruptura, l'abril de 1888, entre els seus seguidors (liderats per Llauder) i els integristes (Sardà i Salvany, Nocedal). Aquests darrers, recolzats pels sectors confessionals, es desvincularen del tradicionalisme polític. *El Centinela*, així, optà per l'integrisme, i atacà durament la transigència política de D. Carlos⁹. Aquesta publicació i el grup integrista, en general, era control·lat a Mallorca per Antoni Maria Alcover, que a més era el director de *El Ancora*. El clima de ruptura provocà sèries reaccions entre antics companys de militància, com ara entre el Marquès del Reguer i Antoni Maria Alcover, o entre aquest i Miquel Binimelis¹⁰.

Així les coses, els integristes, el 1888, fundaren el *Fomento Católico Balear*, mantenien el control sobre *El Centinela* i *El Ancora*, i intentaven, també, mantenir el control sobre algunes associacions catòliques, com ara alguns cercles d'obres catòlics. Els seus màxims representants eren Antoni Maria Alcover, Pere Antoni Melis¹¹, Leon Carnicer i Jaume Pou. Per altra banda, els carlins havien constituït el Cercle Tradicionalista, el 1889. El bisbe Jacint Maria Cervera hagué així de contemporaritzar davant les tres actituds que mantenien els catòlics illencs i la divisió que això suposava: els unionistes (*Las Instituciones*), els integristes (*El Centinela*, *El Ancora*) i els carlins. El debat, primordialment, tengué lloc a la premsa, fins al punt que el bisbe hagué d'obligar a les parts a defugir de les actituds d'hostilitat que mantenien.

Dels tres grups, el més desconegut sociològicament i organitzativament és el tradicionalista. El Cercle era integrat per Jordi Sant Simón, Marquès del Reguer (president 1889-1891), Faust Gual de Torrella (president 1891), Marià Gual, comte d'Aiamans (tresorer), Felip Villalonga Dezcallar (vocal), Ramon Soler de la Plana (vocal) entre d'altres. Compitava, també, amb un grup considerable de socis i simpatitzants: Adolf

⁹ Cfr. *El Centinela* 21 abril 1888.

¹⁰ Sobre aquest tema estam a punt de publicar una obra amb col·laboració de Bartomeu Bennàsar.

¹¹ Cfr. Fullana, Pere, *L'Integrisme a Mallorca. Una aproximació a Pere Antoni Melis Massanet*, *Comunicació* 71 (1991) 81-99.

Rotten (Marquès de Campofranco), Felip Villalonga Mir, Manuel Maroto Orlandis, Mateu Safortesa i Crespí de Valldaura, Joan Binimelis Quetglas (corredor de comerç), Lluís Moragues, Faust Morell Bellet, Vicenç Furió Kobs, (posteriorment redactor de La Tradición), Josep Quint Zaforteza (President del Club de Regates, el 1891), Felip Villalonga Despuig, Miquel Binimelis Quetglas, Rafel Juan Ballester (Porreres), Miquel Morey Nicolau (Manacor), Vidal (Joventut Carlista), Josep San Simon Fortuny (advocat fill del Marquès), Josep Morell Billet (advocat). Aquest grup, entre 1888 i 1891, tot i no comptar amb cap òrgan de premsa, intentà reorganitzar-se, i recuperar el predomini sobre els sectors populars, que continuaven essent subscriptors de *El Centinela*, i en conseqüència a mercè dels integristes. Els atacs d'aquests eren clars, contra els carlins:

"En guardia, pues, tradicionalistas baleares. No queráis vender vuestras conciencias. Desechad las falsas promesas con que quieren reduciros las oportunidades, y seguid fieles a nuestras católicas y veneradas tradiciones al lado de Sardà, que si hoy nos vemos sin jefe. Dios nos lo facilitará cuando suene la hora en el reloj de la providencia"¹²

Davant l'amenaça integrista, els carlins intentaven clarificar la seva actitud política, tot intentant deixar constància que els integristes ja no formaven part de la seva opció:

"Dejennos, pues, en paz, á los que formamos el Círculo Tradicionalista de Palma, y tengan presente que, aunque sociedad, forma aparte y nadie más que sus socios están autorizados para entrar en ella y meterse en sus cosas"¹³

Els integristes remarcaven que el carlisme havia abandonat la seva opció catòlica, antiliberal i de fidelitat a la tradició espanyola. Tot i que no gaudien d'organització ni de líders, a través de l'estament clerical continuaven mantenint el seu poder, especialment a les zones rurals. S'amparaven en el fet que només 3 clergues havien signat el manifest carlí a Mallorca, l'estiu de 1888. No obstant això, el bisbe Jacint Maria Cervera prohibí la col·laboració política dels capellans a Mallorca, prohibint així la participació en el *Fomento Católico Balear*, i enviant a Antoni Maria Alcover a València per raons d'estudis. Aquesta actitud semblava favorable als carlins, i el bisbe era vist amb certa sospita per la seva simpatia a favor del carlisme. De fet, també, féu desaparèixer els periòdics *El Ancora* i el *Semanario Católico*, per donar suport a un nou diari confessional titulat *El Católico Balear*, intentava, així, seguir les directrius del Congrés

¹² *El Centinela*, 18 agost 1888

¹³ Eren paraules del Marquès de Reguer, publicades a *Las Instituciones* 13 abril 1889

Catòlic de Saragossa, respecte a l'actitud política dels catòlics. Els carlins, també, aprofitaren les conclusions de dit congrés per acabar amb la seva actitud de no participació política, sobretot després de l'aprovació de la llei de Sufragi Universal, el 1890.

EL CARLISME A MALLORCA, EL 1891

Tot i les profundes divisions existents entre carlistes i integristes a Mallorca, i arreu de l'Estat espanyol, al començament de 1891, es rumorejaven sobre la possible unió dels tradicionalistes, tal i com es desprèn de *La Almudaina* (3 gener 1891):

"Según noticias que tenemos, está a punto de verificarse la unión de los carlistas de esta provincia con los denominados íntegros, con el fin de luchar en las cercanas elecciones de Diputados a Cortes juntos a favor de los candidatos que se acuerde votar, contra los demás que puedan presentarse, designación que no está hecha aún tocante a personas, pero que se está sobre un próximo acuerdo relativamente al número que debe presentar cada uno de ambos partidos"^{13bis}

Els carlistes haurien intentat fer-se amb el control polític del Moviment Catòlic, com havia succeït ja a altres moments, en especial durant el Sexenni Revolucionari. Però, ara, al començament del decenni de 1890, aquest es convertí en un intent frustrat, entre d'altres motius per la intransigència política dels integristes i perquè els sectors catòlics moderats es mostraven cada cop més desvinculats del tradicionalisme.

El març de 1891, el Cercle Tradicionalista de Palma iniciava la publicació dels setmanari *La Tradición*^{13c}. La principal finalitat del periòdic era recolzar l'acció política, després de decidir participar en solitari a les eleccions generals i municipals; així mateix, es pretenia l'enfrontament ideològic amb el sector integrista de *El Centinela*, fidel a les directrius político-religioses de *El Siglo Futuro*. Era necessari marcar les diferències polítiques que existien entre ambdós grups.

Encara avui és difícil poder ponderar els nuclis d'influència social d'aquest setmanari, tot i que des d'un principi tengué la majoria dels seus subscriptors a Palma, i comptava amb grups de simpatitzants a Muro, Llucmajor, Campos, Pollença, Felanitx i Sóller.

^{13bis} Pou Muntaner, J., *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX*, Palma 1992, Vol. VIII, p. 8.

^{13c} "Salió a la luz pública *La Tradición*, periódico católico monárquico. Dios, Patria y Rey fue su lema. Se publicó los sábados hasta el año 1900, en que fue suspendido por el Gobierno con motivo de los sucesos de Barcelona. Fueron sus directores D. Mariano Zaforteza y Crespi de Valldaura y D. Antonio Vidal y Vaquer" *Ibid.*, 30.

LES ELECCIONS GENERALS DE 1891

La visita del dirigent carlista valencià, Manuel Polo y Peyrolón¹⁴, el març de 1891 a Mallorca, serví com a eix de propaganda als diferents pobles que visità, acompanyat de Josep Miralles i Sbert, llavors censor eclesiàstic del setmanari tradicionalista. En un article que el mateix Polo y Peyrolón publicà, titulat *Tradicionalismo mallorquín*¹⁵ es feia eco de la derrota honrosa del Marquès del Reguer en les eleccions generals, celebrades el mes de febrer de 1891, on havia obtingut 13000 vots¹⁶. Els carlistes havien presentat dos candidats (Jordi San Simon, Marquès del Reguer, i Josep Quint Zaforteza), i havien resultat elegits tres candidats liberal conservadors (Comte de Sallent, Comte de San Simon i Joaquim Rovira i dos liberal fusionistes (Antoni Maura i Pasqual Ribot). En aquelles eleccions els carlistes havien obtingut majoria de vots a Costitx i Pollença; mentres havien quedat en segon lloc a Muro, Lloseta, Selva, Bunyola, Estallencs, Lluçmajor, Puigpunyent, Sóller, Valldemossa, Artà, Petra, Vilafranca i Sant Llorenç. Aquests resultats, possiblement, haurien propiciat la necessitat de reorganitzar el partit, després de comprovar un relatiu èxit electoral. Els integristes, en canvi, no presentaren candidats. Inmediatament després de les eleccions, el 8 de febrer de 1891, cantaren un Te Deum i una Salve a l'església de la Mercè de Palma, pel triomf de Nocedal, i oferiren un refresc en el saló del Fomento Católico Balear^{16bis}.

Aquell mateix mes d'abril de 1891, *La Tradición* se feia eco de la desaparició del setmanari integrista *El Centinela*¹⁷. Es remarcava com els darrers temps tots els periòdics mallorquins li havien retirat el canvi, exceptuant els darrers moments de *El Ancora*, que havia desaparegut, també, el novembre de 1890. Del que es pot deduir de l'article de comiat, *El Centinela* hauria perdut un plet que l'hauria conduït a la mort. Els carlistes s'alegraven de la desaparició del seu principal enemic polític.

Després d'aquests esdeveniments, el bisbe Jacint Maria Cervera prohibí als preveres la col·laboració amb el Fomento Católic Balear, retirant, fins i tot, al consiliari d'aquella institució. Segons *La Almudaina* "Esta medida parece coincidir con alguna agitación política por consecuencia de la cual ha sonado el nombre de algún eclesiástico y, también, el de al sociedad nombrada"^{17bis}. Poc temps després, el bisbe nomenaria mossèn Miquel Frau, rector de Sant Miquel de Palma, com a consiliari d'aquella entitat integrista^{17c}.

¹⁴ *La Tradición* (LT) 3, 21.3.1891.

¹⁵ *Ibid.*, 5, 4.4.1891.

¹⁶ Jordi San Simón Marquès del Reguer, obtingué 13.572 vots en aquelles eleccions.

^{16bis} Cfr. Pou Muntaner, J., *Noticias...* 21.

¹⁷ *Talis vita, finis ita*, LT 5, 4.4.1891.

^{17bis} Cfr. Pou Muntaner, J., *Noticias...* 24.

^{17c} Cfr. *Ibid.*, 33.

ELECCIONS MUNICIPALS DE MAIG DE 1891

El Cercle Tradicionalista presentà tres candidats a l'Ajuntament de Palma: Marià Gual, comte d'Aiamans, Miquel Binimelis Quetglas (advocat) i Miquel Martorell Bauçà (metge)¹⁸. Dels tres, sortí elegit Miquel Binimelis, pel districte de l'Hospital¹⁹. Aquest hagué de lluitar en solitari en un consistori majoritàriament conservador, integrat, també, per fusionistes i una minoria republicana. Així, *La Tradición* recollia, també, algunes de les polèmiques que M. Binimelis sostengué a l'Ajuntament de Palma. Generalment, es tracta d'aclarir o puntualitzar altres publicacions, com ara *El Católico Balear* per l'oposició a una protesta del regidor republicà, Garcia²⁰. El tarannà polític de Miquel Binimelis, igual que succeïa amb els representants republicans a l'Ajuntament, intentava sobretot la crítica sistemàtica al tornisme polític de liberals i conservadors, davant les dificultats que suposava l'alternància en la governabilitat municipal²¹. Per aquest motiu, era criticat pels òrgans de premsa liberal. *El Liberal Palmesano*, òrgan del Partit Liberal, liderat per Pasqual Ribot, l'acusava per la seva actitud contrària a l'adjudicació de la plaça de secretari²².

LES POLÈMIQUES: CARLINS I INTEGRISTES

Un dels punts importants és, sens dubte, el de les relacions entre el carlisme i l'Església a Mallorca. Quan Polo y Peyrolon visità Mallorca un grup d'eclesiàstics acudeixen a acomiadar-lo al port: el vicari general, el P. Pedro Fernández, agustí, Pedro Abril, Heriberto A. Cusa, i l'acompanyà durant el viatge Josep Miralles Sbert, censor de *La Tradición*. Tres clergues carlins gaudeixen de les simpaties de *La Tradición*: Jaume Moragues, Pedro Abril i Joan Galmés, tal i com el propi setmanari reflectia. El vicari general, Enric Reig i el bisbe Jacint Maria Cervera haurien mostrat així les seves simpaties envers el propagandista carlí, i probablement haurien contribuït a donar suport al carlisme illenc. Això no obstant, el que es posa de manifest és el recolzament o simpatia d'alguns membres dels ordes religiosos, i d'alguns preveres relacionats directament amb la premsa, com a Heriberto A. Cusa, promotor de *El Católico Balear*.

Respecte a la vinculació del carlisme amb el catolicisme social s'hauria d'aprofundir, encara més, el paper dels cercles d'obriers catòlics, o la fundació de societats específicament carlines, com ara el Banc Agrícola de Po-

¹⁸ LT, 10, 9.5.1891.

¹⁹ *Ibid.*, 11, 16.5.1891.

²⁰ *Ibid.*, 28, 12.9.1891 i 19.9.1891.

²¹ Així ho reflectia en una entrevista que le féu El Noticiario Balear. Cfr. *Ibid.*, 19.9.1891.

²² *Ibid.*, 44, 2.1.1892.

llença. Existeix, també, una relativa sensibilitat respecte a les preocupacions de caràcter social, quan el Cercle Tradicionalista constituí una societat de socors mutus, amb Miquel Martorell Bauzà com a facultatiu²³.

Respecte a les polèmiques, algunes disputes es poden seguir a través de la correspondència de Miquel Binimelis Quetglas. Les més significatives es donaren entre integristes i carlistes a Manacor. Així, Joan Miquel Sureda li comunicava a finals de juliol, des de Manacor:

"El dia de San Jaime tuve una reunión de 20 personas las cuales se encargaron de formar listas para formar un círculo en este pueblo: si los Necedalianos no lo echan a perder, creo que dentro de poco podré darles la grata nueva de su formación con un personal que no bajará de 200 socios. Los rebeldes se han apercebido y no perdonan medios por reprobados que sean para desbaratarlo, los trabajos se han echo hasta hoy de una forma subterranea y con buen resultado pero se apercibió el Sr. Alcover pro, y han principiado los chismes y las calumnias".

I, pocs dies després, el 30 de juliol de 1891, el tornava a informar:

"Con motivo de que los Carlistas de esta localidad tratan de formar un Círculo Tradicionalista; el grupo de Necedalistas también se mueven para formar otra sociedad de católicos puros como ellos dicen. Los que impulsan esta obra son eclesiásticos y entre ellos, el principal es Dn. Antoni M. Alcover; a este objeto han inaugurado una serie de conferencias en el Círculo de obreros, que parece no llevan otra mira que preparar el terreno para la obra que llevan entre cejas; aun en medio de este calor sofocante que jamás aquí se habia sentido.

Ya se le ve la alarma que ha empezado á cundir entre los catolicos de esta población, cuyos frutos, es preciso que sean diametralmente opuestos al fin que se propusieron lo que dictaron las reglas prácticas del Congreso de Zaragoza.

Siendo los principales promovedores sacerdotes; parece muy oportuno ponerlo en conocimiento de la autoridad eclesiástica. Sabiendo que Vd. mantiene estrechas relaciones con el Sr. Reig gobernador interino de la Diócesis aproveche la primera ocasión para prevenirle, a fin de que no se deje sorprender por las vanas palabras de estos Sres. porque intentando formar una Sociedad Católica acudieran si no han acudido ya a su autoridad; no le costará seguramente mucho a V. recordarle los disgustos que esta gente han ocasionado al Sr. Obispo ya en el Fomento Católico ya con su periódico.

²³ Cfr. LT 18, 4.7.1891.

Esta gente la experiencia demuestra, que donde ponen el pie levantan mucha polvareda de consiguiente, parece una obra laudable prevenir el caso cuanto sea posible.

Seguramente no hay que dictarle los medios para realizar este penamiento, pero si le parece a V. discreto indicarle que con solo una palabra que escriba el Sr. Reig al Sr. Alcover y también al Sr. Cura Párroco, no puede ser jamás del agrado del Sr. Obispo, pues no tendrá en olvido la premura con que su ilustrísima trató de impedir la suscripción Nocecalista entre los eclesiásticos, pasando en persona a Inca con este objeto, segon se dijo, y mandato volantes á los demás pueblos principalmente a Manacor²⁴.

Aquesta carta és el reflex més clar de la situació de tensió que es vivia a Mallorca entre carlistes i integristes. Ambdós grups intentaven convertir-se en líder i control·ladors del Moviment Catòlic.

Des de *La Tradición*, els carlistes es llamentaven el mes d'agost del descrèdit que es feia a Manacor del setmanari carlí. Els escrits dirigits a Mossén Alcover eren clars al respecte²⁵. Es continuava insistint en l'apologia de l'integrisme que Alcover feia a Manacor, a través de les conferències en el Cercle d'Obrers Catòlics. El tema de debat era la Inquisició, precisament un dels punts de fricció entre els dos grups tradicionalistes²⁶, Antoni Maria Alcover intentava desacreditar el carlisme posant de relleu que aquests havien abandonat la fidelitat a la tradició espanyola. No volia adonar-se que els temps havien canviat, que políticament la situació a l'Estat espanyol era prou diferent després de la II Internacional i la llei del Sufragi Universal. El Congrés Catòlic de Saragossa (1890) havia impulsat als catòlics a la participació parlamentària i municipal, però els integristes continuaven mantenint la seva hostilitat a aital projecte.

Arrel d'aquests escrits que *La Tradición* dedicà a Alcover, el bisbe Cervera cridà als dirigents del setmanari tradicionalista per recriminar-los la seva actitud, que hagueren d'assumir²⁷. La mateixa actitud la tengué respecte als propagandistes de l'integrisme.

La duresa entre ambdues postures es tornà encara més visceral quan aparegué el setmanari integrista *El Suplemento*²⁸. Però, durant el decenni de 1890, l'integrisme no aconseguí els seus objectius polítics; mentres el carlisme, ja el 1893 havia aconseguit crear tot una xarxa de cercles tradicionalistes a la ruralia, i obtengué un escó parlamentari.

²⁴ Joan M. Sureda Zaforteza a Miquel Binimelis Quetglas, Manacor 30 juliol 1891, Arxiu Miquel Binimelis.

²⁵ LT 1.8.1891.

²⁶ *Ibid.*, 12.9.1891; 26.9.1891; 3.10.1891.

²⁷ *Ibid.*, 10.10.1891.

²⁸ *Ibid.*, 14.11.1891.